

РОЗВИТОК ІДЕЙ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ XX СТОЛІТТЯ

Лупаренко С. Є.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, Україна

Дана стаття присвячена аналізу основних питань, передумов і тенденцій розвитку ідей здоров'язбереження в історії вітчизняної педагогічної думки XX століття. У статті також розкриваються особливості підготовки вчителя до реалізації ідей здоров'язбереження.

Ключові слова: здоров'язбереження, підготовка, учитель, учень, реалізація.

Данная статья посвящена анализу основных вопросов, предпосылок и тенденций развития идей сохранения здоровья в истории отечественной педагогической мысли XX столетия. В статье также раскрываются особенности подготовки учителя к реализации идей здоровьесбережения.

Ключевые слова: сохранение здоровья, подготовка, учитель, ученик, реализация.

Luparenko S.E. The Development of the Ideas of Health Maintenance in School Practice of the XXth Century. This article is dedicated to the analysis of the main questions, prerequisites and tendencies of the development of the ideas of health maintenance in the history of pedagogical science in our country during the XXth century. The peculiarities of teacher's training for the realization of the ideas of health maintenance are revealed.

Keywords: health maintenance, training, teacher, pupil, realization.

Постановка проблеми

Піклування про здоров'я, формування здорового способу життя — завдання не лише окремої людини, але й усього людства, оскільки здоров'я — необхідна умова його відтворення, основна цінність особистості.

Важливе значення в цьому контексті має система освіти. Це зумовлено тим, що саме в дитячі роки, у шкільний період закладаються основи фізичного, психічного та духовно-морального здоров'я людини. Водночас у цей період учителі, які мають відповідну підготовку та знання, можуть скоректувати ставлення своїх учнів до власного здоров'я, розвинути в них навички його збереження. Саме освіта має стати на чолі розв'язання проблем здоров'язбереження підростаючого покоління. Особливої значущості набуває підготовка вчителя до реалізації ідей здоров'язбереження у школі, оскільки саме від знань педагога, його практичних умінь і навичок збереження здоров'я, настрою на майбутню роботу з учнями, володіння ним методиками формування здорового способу життя залежить рівень сформованості культури здоров'я дітей.

♥ Лупаренко С. Є., 2013

Особливо цінним у цьому контексті є період XX століття, який характеризувався унікальним педагогічним досвідом науковців у галузі організації здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу та підготовки вчителя до реалізації ідей здоров'язбереження у школі.

Аналіз актуальних досліджень

Аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми дозволяє зробити висновок про те, що у працях видатних педагогів минулого та сучасних науковців досліджувалися різні аспекти питання підготовки вчителя до реалізації ідей здоров'язбереження. Так, історико-педагогічні дослідження проблеми формування культури здоров'я дітей здійснювалися Т. Єрмаковою, С. Шенделевою та іншими; психолого-педагогічні особливості розвитку здоров'я дитини через освіту, формування культури здоров'я особистості досліджували В. Горащук, О. Іонова, О. Лукашенко, О. Омельченко,

С. Омельченко, В. Оржеховська, О. Савченко, Е. Чарлтон, В. Шкуркіна та інші. Особливості організації валеологічно доцільного освітнього процесу в сучасній школі розкриті в роботах Е. Вайнер, Н. Гончаренко, І. Зверевої, О. Ковальової, Д. Колесова, Т. Нікіфорової, В. Оржеховської, В. Пашенко, І. Растворцевої, С. Шмалей та інших. Вікові аспекти валеологічного навчання й виховання розглядались у дослідженнях С. Волкової, Л. Корнієнко, С. Кондратюк, Л. Лахнової, В. Нестеренко, С. Свириденко, Л. Татарнікової та інших. Особливості підготовки майбутніх педагогів до валеологічного виховання, формування в дітей навичок здорового способу життя розкриті в роботах О. Авдєєвої, О. Баранової, В. Бобрицької, М. Гриньової, Т. Книш, Г. Кривошеєвої, Л. Овчиннікової, І. Поташнюк, О. Філіпп'євої, Е. Чернишової та інших.

Мета статті

Метою статті є аналіз основних питань, тенденції розвитку ідей здоров'язбереження в історії вітчизняної педагогічної думки ХХ століття.

Виклад основного матеріалу

Аналіз філософської (В. Зеньковський, В. Соловйов та інші), історико-педагогічної літератури (П. Каптерев, П. Лесгафт, М. Пирогов, К. Ушинський та інші) свідчить про те, що протягом ХІХ — початку ХХ ст. проблема формування культури здоров'я розглядалася з точки зору антропологічного підходу, що дозволило узагальнити наукові знання про людину з позиції цілісного розвитку та виховання особистості в тісному зв'язку з іншими науками, в яких людина є об'єктом дослідження. Значним поштовхом для антропологічних досліджень був стрімкий розвиток природничих наук у той час [7, С. 11].

Видатний педагог К. Ушинський глибоко розробив ідею всебічного вивчення людини. Він висунув ідею загальнолюдського виховного ідеалу, в якому нормативні якості людини втілюють загальні уявлення про людину як культурну істоту [6]. Ці ідеї підтримували й інші педагоги того часу, зокрема П. Каптерев, П. Лесгафт, М. Пирогов та інші, і сприяли виникненню таких напрямів, як виховна педіатрія, дефектологія, фізична культура.

Культура здоров'я розглядалася компонентом загальної культури особистості, що відображається в єдності особистісних і суспільних орієнтацій і виявляється у прагненні до максимальної реалізації духовних і фізичних сил.

У подальшому антропологія почала розвиватися в контексті педагогіки. Антропологічний підхід до виховання сприяв виникненню таких наукових дисциплін, як гігієна виховання і навчання, вікова і педагогічна психологія. Завдяки накопиченню емпіричних знань у галузі гігієни (гігієна тіла, харчування, фізичні вправи та загартовування, покращення санітарних умов праці та побуту) шкільна гігієна була виокремлена в самостійну науку [7, С. 11–12].

Таким чином, проблема здоров'я людини у вітчизняній педагогічній думці кінця ХІХ–початку ХХ ст. розглядалася з точки зору антропологічної концепції цілісного розвитку людини. Культурологічний контекст розуміння сутності людини давав підставу розробляти проблему культури здоров'я не як проблему фізичного, психічного, духовного, розумового здоров'я окремо, а як загальнокультурного феномена, який передбачав єдність, взаємовизначення та взаємовплив усіх його складових [7, С. 8].

На початку ХХ ст. одним із напрямів природничо-наукової течії, що акцентував увагу на фізіолого-біологічній стороні особистості, була педологія (П. Блонський, В. Протопопов, С. Русова, Я. Чепіга та інші), яка розглядала питання фізіологічних особливостей дітей, формування їхньої психіки, особливостей розвитку особистості дитини. Проте педологія не розглядала учня цілісно, концентруючи свою увагу переважно на вивченні психофізіології дитини. У 1936 р. педологія була заборонена, і на її основі виникли окремі галузі знань (вікова психологія, вікова фізіологія, педагогічна психологія та інші). Заборона педології послабила увагу науки до здоров'я дитини у процесі навчання та виховання.

Необхідно зазначити, що протягом радянського періоду питання збереження здоров'я школярів розглядалися з точки зору марксистсько-ленінської методології.

Постановка проблеми здоров'я школярів уперше була відображена на державному рівні в «Положенні про Єдину трудову школу» (1918 р.), що визначило відповідно її постановку перед педагогічною освітою. У цьому документі, який увібрив у себе найцінніші досягнення вітчизняної та західної педагогічної думки, проблема здоров'я дітей розглядалася з антропологічних, соціальних і культурних позицій. З огляду на це у школах вводилася ставка лікаря (проте вона була ліквідована в 1937 р.), рекомендувалося регулярно слідкувати за фізичним і психічним здоров'ям дітей, контролювати їхнє навчальне навантаження [7]. Велика роль у збереженні та зміцненні здоров'я учнів відводилася гігієні та фізичному вихованню.

З уведенням ставки лікаря у школах почав здійснюватися нагляд за їх санітарним станом, контроль за дитячим харчуванням; були виокремлені в особливі школи групи дітей за станом здоров'я. Головна увага зосереджувалася на пропаганді гігієнічних знань у школі та через школу. Фактично це було початком програми формування ставлення до здоров'я та здорового способу життя як до цінності та створення здоров'язберігаючої педагогіки [7, С. 13].

Слід підкреслити, що протягом 1920–1930-х рр. у навчальних планах учительських семінарій та вчительських інститутів певне місце відводилося питанням гігієни школярів і режиму їхніх занять. При цьому значна увага приділялася вивченню вчителем дитини та її вікових особливостей. Усе це свідчило про те, що відбувалася підготовка майбутніх учителів до виховання в учнів відповідального та бережного ставлення до свого здоров'я.

Проте в підготовці вчителя до реалізації ідей збереження здоров'я почав переважати не антропологічний, а ідеологічний підхід. Духовні цінності здоров'я особистості поступилися місцем ідейно-політичним: здоров'я все частіше розглядалося як фактор зміцнення могутності країни. З огляду на це здоров'язберігаюча діяльність була підпорядкована завданням військово-патріотичного виховання, що відобразилось у навчальних програмах вищих навчальних закладів, у відборі теоретичного матеріалу та практичної спрямованості навчальних занять [5; 7].

У зв'язку з новими вимогами до школи змінився і зміст педагогічної освіти. У нових навчальних планах і програмах 1933 р. на військову справу і педагогіку відводилось 200 годин, на фізкультуру — 150 годин, педологію — 80 годин, психологію — 60 годин, шкільну гігієну — 40 годин, педагогічну практику — 600 годин. Проте у зв'язку із забороною педології в 1936 р., що спричинило порушення природного ходу розвитку педагогічної та вікової психології, психодіагностики, послаблення уваги науки до здоров'я дитини у процесі навчання і виховання, якість підготовки вчителів до реалізації ідей збереження здоров'я залишалася досить низькою, що актуалізувало питання підготовки вчителів на новому рівні.

У 1938 р. був затверджений новий проект програми з педагогіки, яка пов'язувалася з іншими науками (історією педагогіки, психологією, анатомією та фізіологією). Це дозволило комплексно підійти до проблеми збереження та зміцнення здоров'я дітей. Проте проблема здоров'язбереження розглядалася вже у світлі ідейно-політичних установок.

Протягом 1940-х рр. інтерес держави до проблеми здоров'я продовжував зростати. У зв'язку зі складним військовим і післявоєнним періодом та епідемічною ситуацією головними на цьому етапі були протиепідемічні заходи, організація харчування тощо. Підготовка майбутніх учителів здійснювалася з акцентом посиленої уваги до питань патріотичного виховання та військово-фізкультурного розвитку, в основу яких була покладена програма всеобучу, доповнена курсами місцевої протиповітряної оборони, протипожежної охорони, топографії та фізичного виховання. Розуміння значущості спільної роботи педагогів і лікарів, особливо в післявоєнний період, знову сприяло появі у школі лікаря та медсестри, були уточнені їхні завдання та види робіт.

Це вимагало нових досліджень і розробок зі збереження та зміцнення здоров'я дітей. Нові навчальні плани, програми та підручники посилювали професійну підготовку

майбутніх учителів, а також спрямовувалися на підвищення їхнього ідейно-політичного й загальнокультурного рівня. У свою чергу цьому сприяв створений у 1944 р. Інститут фізичного виховання і шкільної гігієни, що дозволило підійти до проблеми здоров'я дітей з наукових, медико-біологічних позицій [7, С. 14].

Слід підкреслити, що поступовий розвиток ідей здоров'язбереження учнів і підготовки вчителів до організації здоров'язберігаючої діяльності у практиці шкіл у досліджуваний період базувався та здійснювався завдяки різноманітним розробкам, ініціативам, просвітницькій діяльності видатних педагогів, учених, учителів-методистів, змінам змісту фізичного, гігієнічного, трудового виховання, природничої освіти, форм і методів їх реалізації.

Необхідно зазначити, що 1950–60-ті рр. характеризувалися становленням питань здоров'язбереження у шкільній практиці, що розглядалися у контексті фізичного, гігієнічного, трудового виховання, природничої освіти, проведенням чисельних досліджень, присвячених визначенню впливу різних факторів освітнього середовища на здоров'я учнів, становленням питань здоров'язбереження у шкільній практиці.

Негативним фактором, що ускладнював розв'язання проблеми збереження здоров'я, було все частіше затвердження в педагогіці та практиці освіти знанневої парадигми (що почалося з 1930-х рр.), згасання гуманістичних тенденцій її розвитку, які були представлені лише окремими прагненнями педагогів [1].

Протягом 1950–60-х рр. проводилися різні дослідження (М. Антропова, В. Волкова, А. Гжанський, В. Шурухіна), які визначали вплив того чи іншого фактора освітнього середовища на здоров'я учнів. Проте результати цих досліджень досить повільно впроваджувались у практику.

Слід відмітити, що в містах і сільській місцевості вчителі, педіатри, гігієністи та шкільні лікарі розгорнули скоординовану діяльність із покращення здоров'я дітей. Унаслідок цього констатувалося деяке покращення фізичного розвитку школярів, зниження частоти хронічних захворювань, туберкульозної інтоксикації, що викликані труднощами післявоєнних років [7, С. 14]. Проте спеціалізація наук призвела до більшого розмежування педагогіки та шкільної гігієни. Піклування про здоров'я школярів почали делегувати медицині, участь педагогів у цьому процесі практично на передбачалась.

Проводилися чисельні дослідження, що виявляють вплив різних факторів освітнього середовища на здоров'я учнів. Проте результати цих досліджень упроваджувалися повільно, відбувалося розмежування педагогіки та шкільної гігієни.

Основними особливостями 1970–1980-х рр. були такі: проробка науково-методичних засад проблеми формування здорового способу життя учнів; виокремлення в педагогіці вищої школи напряму, пов'язаного з формуванням культури здоров'я школярів тощо.

Протягом 1970–80-х рр. уряд звертав увагу на необхідність докорінного покращення фізичного виховання учнів. На XXV з'їзді КПРС піклування про здоров'я людей було названо одним із найважливіших завдань [4]. За 1970–1971 рр. було підготовлено та затверджено для педагогічних інститутів 146 навчальних програм, для денних відділень педінститутів – 24 навчальні плани, де проблема здоров'я знайшла відображення у програмах із біологічних дисциплін. Проте у Статуті школи (1970 р.) охорона цілісного, а не лише фізичного, здоров'я учнів не знайшла необхідного висвітлення [7, С. 15].

Окрім цього, у цей період поновлюються експериментальні дослідження і проходить інтенсивна розробка проблем методології педагогіки (В. Гмурман, Ф. Корольов, В. Краєвський, М. Скаткін та інші) та вузівської педагогіки (С. Архангельський, В. Ільїн, В. Сластьонін та інші), що сприяло позначенню в педагогіці вищої школи напряму, пов'язаного з формуванням культури здоров'я учнів.

Так, у курсі «Шкільна гігієна» разом із підкреслюванням важливості анатомо-фізіологічних і гігієнічних знань у підготовці майбутніх учителів до здоров'язберігаючої діяльності увага зверталася на значення психолого-педагогічних дисциплін, які покликані забезпечити реалізацію на практиці знань у сфері здоров'я. Це дозволяло інтегрувати

знання різних навчальних курсів із метою створення цілісного уявлення про здоров'я дитини та цілісного підходу до його збереження і формування.

Протягом 1970–80-х рр. міцні позиції завоював гігієнічний аспект здорового способу життя. Водночас значна роль відводилася вихованню навичок здорового способу життя в родині.

Фізичне виховання в цей період розглядалося наукою вже як особливий вид діяльності, що сприяє вихованню фізичних, моральних, психічних якостей, пов'язаних із формуванням всебічно та гармонійно розвиненої особистості.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х рр. посилення уваги держави до проблеми здоров'я населення було пов'язано з тенденцією його погіршення. У цих умовах підвищилася соціальна й педагогічна значущість збереження здоров'я дитини в навчально-педагогічному процесі.

У 1980 р. І. Брехманом у наукову літературу був уведений новий термін «валеологія», який позначив актуальний напрям у науці, пов'язаний з вивченням і становленням здоров'я, виявленням методів його активного формування. Цей термін виявився настільки ємким, що в наступні роки валеологія почала виокремлюватися в науковий напрям, метою якого було визначено формування, збереження, удосконалення здоров'я людини та культури здоров'я в педагогічних системах [2; 7].

Необхідно зазначити, що до середини 1980-х рр. розв'язання проблеми підготовки вчителів до реалізації ідей здоров'язбереження у шкільній практиці визначалося марксистсько-ленінською методологією, у зв'язку з чим питання, що досліджується, розглядалось у контексті вивчення дисциплін медико-біологічного циклу й під час практичних занять із фізичної культури, при цьому переважало теоретичне розв'язання завдання та прагматичне ставлення до здоров'я особистості [7, С. 9].

Загострення питань здоров'я учнів наприкінці 1980-х рр. привернуло увагу представників різних наук (фізіологів, гігієністів, медиків, педагогів, психологів) до їх розв'язання [7, С. 6], розгорнулась експериментальна робота з реалізації ідей здоров'язбереження у шкільній практиці, виникли нові галузі знань у педагогіці — валеологія і безпека життєдіяльності.

Необхідно зазначити, що взагалі середина 1980-х – 1990-ті рр. характеризувалися модернізацією педагогічної освіти, актуалізацією діяльнісних, особистісно орієнтованих, культурологічних тенденцій у педагогіці, постановкою проблеми здоров'я школярів на державному рівні, виокремленням у педагогіці вищої школи нового напрямку, пов'язаного з підготовкою майбутніх педагогів до реалізації ідей здоров'язбереження у шкільній практиці, упровадженням ідей здоров'язбереження у шкільну практику. Проблема здоров'я учнів розглядалась як соціально-культурно-медико-психолого-педагогічна проблема.

Так, соціальна й економічна перебудова України в 1990-х рр., зміна методологічних основ педагогіки та накопичення до цього часу достатньої теоретичної бази зумовили актуалізацію особистісно орієнтованих, діяльнісних, культурологічних, національно-спрямованих тенденцій у педагогіці та впровадження теорії підготовки вчителів до здоров'язберігаючої, здоров'яформуючої діяльності в контекст концепції виховання культури здоров'я як частини загальної культури особистості.

Найбільш повно ці підходи знайшли відображення в курсі валеології, який будувався на ідеях культурологічного й особистісно орієнтованого підходів і передбачав звернення до таких питань, як формування, збереження та зміцнення здоров'я людини шляхом розвитку її духовних, психічних і соматичних можливостей, що дозволяють адаптуватися до середовища, яке постійно змінюється, удосконалювати механізми здоров'я. Однак із 1997 р. валеологію виключили з навчальних планів шкіл, що було зумовлено недостатньо розробленою науковою базою, відсутністю науково-методичної літератури, недостатністю кваліфікованих учителів.

Проте в навчальних планах шкіл залишалися предмети, спрямовані на формування здорового способу життя учнів (основи безпеки життєдіяльності, основи здоров'я), у деяких школах вивчались основи валеології за рахунок варіативної складової навчального плану, розроблялись і впроваджувались у шкільну практику авторські навчальні програми, зокрема «Основи здорового способу життя» (С. Волкова), «Здоров'я школяра» (В. Горащук) [3].

Необхідно зазначити, що різні теми, що стосуються здоров'я людини, розглядалися під час вивчення предметів природничо-математичного та оздоровчо-трудоного циклів. Інтеграція навчальних дисциплін дозволяла учням установити міжпредметні зв'язки в навчанні, краще зрозуміти навчальний матеріал. Водночас інтегративний підхід сприяв створенню в учителів цілісної картини розвитку особистості дитини, вибору знань із максимальною орієнтацією на формування культури здоров'я учнів.

Постановка проблеми здоров'я на державному рівні, її відображення в освітніх документах зумовили виокремлення в педагогіці вищої школи нового напрямку, пов'язаного з підготовкою майбутніх педагогів до реалізації ідей здоров'язбереження у шкільній практиці. Значна увага приділялася вивченню проблем формування культури здоров'я майбутнього педагога.

Упровадження ідей здоров'язбереження у шкільну практику відбувалося також через організацію діяльності «Шкіл сприяння здоров'ю», заснування українських вальдорфських шкіл, які розробляли широке коло питань, пов'язаних із проблемою формування здорового способу життя школярів.

Висновки

Таким чином, період ХХ століття характеризувався становленням ідей здоров'язбереження у вітчизняній шкільній практиці, пошуком шляхів удосконалення підготовки вчителя, підвищення їх наукового рівня та методичної ефективності. Протягом цього періоду спостерігалися започаткування позитивних перетворень у всіх сферах соціально-культурного життя країни, генерація творчих педагогічних ідей, що сприяло створенню на сучасному етапі умов для широкого впровадження ідей здоров'язбереження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаревская Е. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. Бондаревская. – Ростов на Дону: Изд-во РПУ, 2000. – 352 с.
2. Брехман И. И. Введение в валеологию – науку о здоровье / И. И. Брехман. — Л.: Наука, 1987. – 123 с.
3. Горащук В. Программа учебного предмета «Основы валеологии» для учащихся общеобразовательных школ / В. Горащук. – Луганск: Луганский государственный педагогический институт, 1994. – 18 с.
4. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — М.: Политиздат, 1970.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки: [навчальний посібник] / М. В. Левківський, О. М. Микитюк. — Х.: ОВС, 2002. — 240 с.
6. Ушинский К. Педагогические сочинения: в 2 т. / [сост. Э. Днепров]. — М.: Педагогика, 1974. — Т.1: Теоретические проблемы педагогики. — 584 с.
7. Шенделева С. Подготовка будущих учителей к формированию культуры здоровья школьников в педагогических вузах России (1918 – конец 90-х гг. XX в.): автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. педаг. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С. Шенделева. — Чита, 2008. — 23 с.